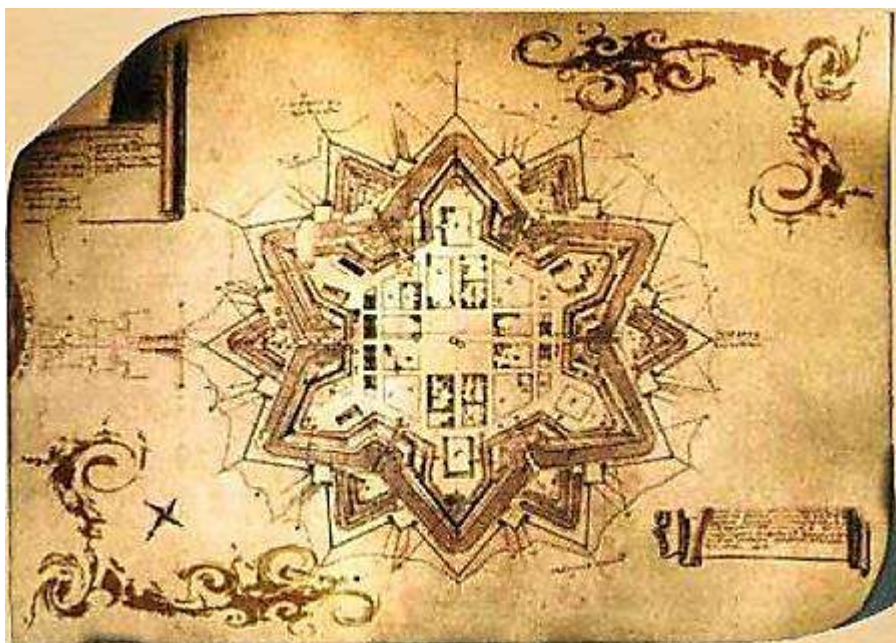

Особливості історичної архітектури та містобудування м. Кропивницький

Кожен регіон та область України має свій розвиток і історію, а також архітектурне обличчя. На відміну від більш відомих міст, Кропивницький – це місто яке за величною архітектурою кінця ХІХ ст. може зрівнятися з найбільшими туристичними столицями світу. Але, нажаль, в наш обласний центр (навіть до війни туристи) майже не приїжджають. Наш край прийняв багато переселенців, які зараз відкривають для себе велич та красу нашого краю. На мою думку, зараз актуально розкривати історію архітектури, містобудування, знайомитись з архітекторами, які вплинули на вигляд нашого міста.

Спочатку місто було назване Єлисаветградом по імені фортеці, яка була закладена в 1754 році. Фортеця була названа у честь святої Єлисавети. Сюди могли б їздити тисячі туристів через велику кількість доглянутих архітектурних пам'яток, серед яких досить багато справжніх шедеврів. Це місто з широкими пішохідними вулицями, забудованими ще у позаминулому столітті, прекрасними, навіть помпезними будівлями, котрі нагадують палаци, і це не дивно, адже головна вулиця називалася Дворцова (зараз Театральна).

Але крім палаців можна побачити дивовижні розкішні будівлі , садиби та неймовірні старовинні театри, церкви , костьол та Єлисаветградська синагога, котра є однією з найгарніших в Україні.

архітектор Олександр

Лищневський

Міський простір Кропивницького (Єлисаветграда) формувався впродовж півтора сторіччя. Найбільш продуктивним і яскравим в складанні архітектурно-художньої своєрідності міста був період кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли еkleктика і стиль модерн помітно оновлюють зовнішність міських вулиць фасадами нових будівель, які створювалися за принципом індивідуального типу. Особливістю Кропивницького є застосування в архітектурі окремих стилів (доволі великого числа). Так, з кінця ХVІІІ ст. місто забудовувалось спорудами у стилі класицизму (неокласицизму).

Деякі будинки мають мотиви бароко. Так, у стилі неокласицизму з вкрапленнями елементів бароко збудована будівля академічного

українського музично-драматичний театру ім. М. Л. Кропивницького (1865- 1867).

Є в місті і споруди т.зв. «єврейського бароко», по суті еkleктичні, але з використанням деяких цікавих стилів — так, скажімо, в будівлі сучасної міської лікарні № 3 на вулиці Театральна використано мавританський стиль. У низці будівель в стилі модерн вдало застосовано мотиви неоросійського («неоруського») стилю. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.ст. цікавою архітектурною тенденцією у Єлисаветграді стало використання стилю модерн.

За 269 років існування нашого міста його забудовою займалося кілька десятків архітекторів та техніків-будівельників, креслярів. Серед них:

Андрій Михайлович Достоевський

Яків Васильович Паученко

Вільгельм Карлович Верлон

Олександр Львович Лишневський

Григорій Зусман

Петро Федорович Федоровський та ін..

Андрій Михайлович Достоевський (1825—1897) — молодший брат видатного російського письменника Ф. М. Достоевського. Через діяльність старшого брата потрапив в опалу, і 1849 року Головуючий шляхами сполучення П. А. Клейнміхель призначив Андрія Михайловича міським архітектором Єлисаветграда. На цій посаді А. М. Достоевський працював від жовтня 1849 року до липня 1858 року, звівши або керуючи будівництвом багатьох споруд у місті, що в той час активно розбудовувалось.

споруд у місті, що в той час активно розбудовувалось.

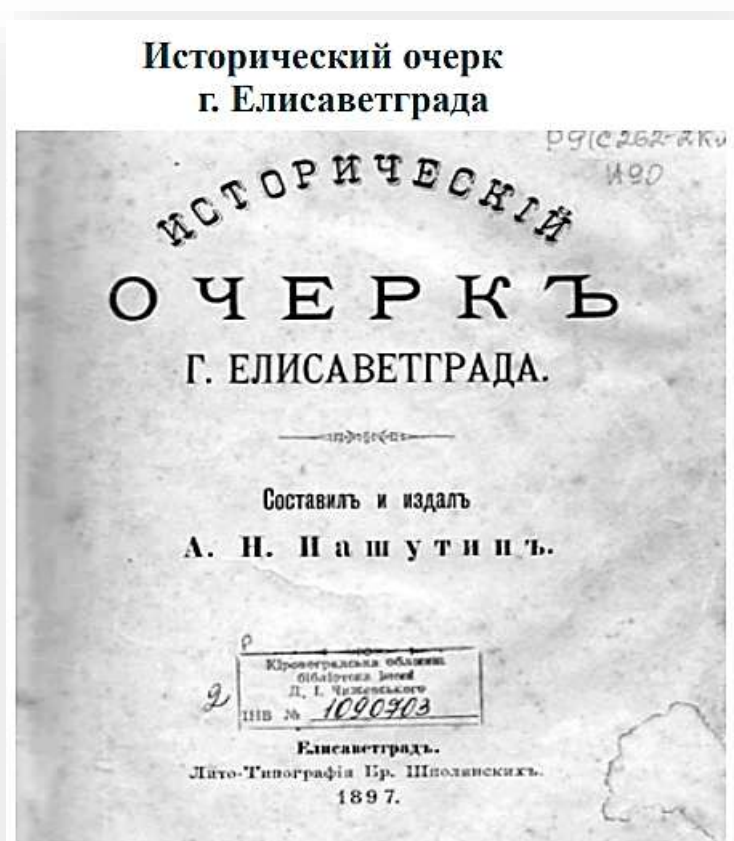
Архітектор залишив книгу спогадів, один з розділів присвятив своїй 9-річній роботі головним архітектором Єлисаветграда. Служив він у будівничому комітеті, і саме завдяки його старанням почало змінюватися обличчя міста – споруджувалось багато громадських будівель, які досі є окрасою міста: Покровська церква на Ковалівці, апеляційний суд, комплекс кавалерійського училища.

Ці будинки були споруджені за проектами інших архітекторів, але під безпосереднім керівництвом А. М. Достоевського. Внесок Андрія Михайловича в розвиток Єлисаветграда полягає передусім у його співпраці з міським головою

Олександром Пашутіним. Цей тандем і дав можливість вважати Єлисаветград того часу містом європейського типу.

https://library.kr.ua/wp-content/elib/pashutin/IstorOcherkElisabeth_Pashutina.pdf

Саме завдяки Андрію Михайловичу було збережене планування міста, покращувався його благоустрій. Чимала заслуга Андрія

Достоевського в тому, що в місті з'явилася брущатка, водогін, електричне освітлення на вулицях. Сам Достоевський був не в захваті від Єлисаветграда часів свого перебування в ньому, але вже наприкінці 60-х років XIX ст. місто над Інгулом вважалося одним із найбільш гарних на всьому півдні країни. Період, в який жив у Єлисаветграді Андрій Михайлович Достоевський, місцеві спеціалісти і зараз називають золотим віком архітектури міста. Краєзнавці приписують Достоевському будинок на розі Верхньої Пермської та Великої Перспективної, де знаходиться Апеляційний суд Кіровоградської області. Будинки, побудовані за проектом А. Достоевського:

Яків Васильович Паученко (1866—1914) — видатний будівничий Єлисаветграда, рідний дядько художника-авангардиста О. О. Осмьоркіна. Яків Васильович Паученко народився 21 березня 1866 року в місті Єлисаветграді.

Навчався в рисувальних класах П. О. Крестоносцева при Єлисаветградському земському реальному училищі. А після навчання архітектурі в Москві Я. Паученко повернувся на батьківщину — до Єлисаветграда. Митець володів іконописною, іконостасною та позолотною майстернею, успадкованою від батька, в якій писалися ікони для Успенського собору міста Єлисаветграда та Вознесенського собору міста Бобринця. Однак головним заняттям у житті Я. В. Паученка стала архітектурна творчість у рідному місті. За проектами Паученка було збудовано лікарню Червоного Хреста Св. Анни:

фото: [Nataliya Shestakova](#) -

лікувальні Гольденберга (суч. міська лікарня № 3), Вайсенберга:

Автор: Володимир Поліщук

Мейтуса (тепер дитяча музична школа № 2), Міжнародний кредитний банк, Гостинний двір:

Автор: Сергій Криниця (Haidamac)

театр «Ілюзіон» (тепер Кіровоградський облкомплекс), численні приватні будинки, в тому числі і власний будинок митця, в якому зараз розміщений Художньо-меморіальний музей О. О. Осьмьоркіна. У своїй творчості з успіхом поєднував популярний того часу модерн з іншими архітектурними стилями.

Вільгельм Верлон (Werlon; XIX ст.) — нідерландський архітектор. Працював в Єлисаветграді в середині XIX ст.; був членом будівельної комісії. Жив В.К.Верлон в домі вдови А.П.Баумгартен на розі Іванівської та Петрівської вулиць (тепер В'ячеслава Черновола і Шевченка, 17/7, один з корпусів Кіровоградської гімназії № 5, кафе "Чорна кава"), імовірно, що він був і його будівничим.

За його проектами в місті зведені:

Присутственні місця (1848–1850, згодом — міська управа); Військове містечко (1848, згодом — кавалерійське училище), до комплексу якого увійшли 3-поверховий палац, 3-поверхові штабний і навчальний корпуси, манеж, будинок офіцерського зібрання, стайні. Низка житлових будинків. За його участю побудовані імператорський похідний палац (1848), Покровська на Ковалівці церква (1849):

московські лавки (1862, згодом — казарми і чоловіча гімназія), шляхетне зібрання (1875) тощо.
Автор: [Sergklim](#) (Сергій Клименко)

Олександр Львович (Хацкель Месрович) Лишневський (1868—1942) —

талановитий архітектор (працював у стилях модерн і неокласицизм, відомий, перш за все, будівлями в Санкт-Петербурзі).

Народився у листопаді 1868 року в Херсоні у єврейській сім'ї. Закінчив рисувальну школу в Одесі, а пізніше Петербурзьку Академію мистецтв.

Початковий період самостійної творчості

Олександра Лишневського проходив в Єлисаветграді — у період від 1895 до 1901 року він працював міським архітектором. Тут за проектами молодого зодчого були збудовані ремісничо-грамотне училище, реальне училище, міська Велика хоральна синагога (вул. Віктора Чміленка, буд. 90/40). У радянський у приміщенні міської синагоги розміщався клуб Калініна, подеколи тут демонструвалося раритетне кіно. У теперішній час (кінець 2000-х років) у приміщенні синагоги представники юдейських релігійних громад прогресивного та ортодоксального напрямку служби проводять почергово.

Ще роботи Лишневського: гімназія, відділення банку, ряд особняків, в тому числі будинок Барського (зараз тут міститься краєзнавчий музей:

Автор: [Dolyn](#)

Григорій Зусман. Біографії техніків, які займалися будівництвом в Єлисаветграді наприкінці XIX – початку XX століть, недосліджені. Архівних даних щодо них обмаль. Більше того, відома фотографія лише одного з техніків – Г.І. Зусмана. Тож припускаємо, що його звали Григорій Іванович. Відомо, що він брав активну участь у громадському житті Єлисаветграда. Був помічником присяжного повіреного та учасником товариства розповсюдження грамотності і ремесел, до якого входили Іван Похитонов, Олександр Осмьоркін, Амшель Нюренберг, Федір Козачинський та ряд інших відомих в Єлисаветграді людей. У Щорічнику газети «Голос Юга» за 1913 рік вміщена єдина відома фотографія.

Члени комітету по устрою виставки.
Сидять: В. А. Немчинов, А. Е. Ухоловцев, В. И. Харлаков, Ф. С. Козачинский, Д. С. Горбачев и С. И. Дангвалский.
Стоять: М. И. Панинцов, А. М. Нюренберг, И. С. Золотаревский и Г. И. Зусман.

Технік-
будівельник Г.І
Зусман увійшов в
історію

Єлисаветграда не
лише завдяки своїй
громадській
діяльності та
діяльності зодчого,
а, насамперед, через

таблички, які він

встановлював на фасадах споруджених ним будинків, зазначаючи на них своє ім'я та рік побудови.

Знайдені чотири такі таблички. Двоповерховий цегляний будинок у Поліцейському провулку (сьогодні провулок Декабристів, 2а). Це був житловий будинок з арочним проїздом на подвір'я. Вище від арки справа на стіні архітектор прикріпив табличку з білого мармуру, на якій викарбовано «Технік Г.І. Зусманъ. 1909 р.». Ім'я фундатора будівлі та кому вона належала – невідомо. Така ж табличка залишилася і на фасаді двоповерхового цегляного будинку по вулиці Великій Перспективній, 82, на розі з вулицею Верхньою Биковською. На табличці вказана дата спорудження будинку – 1912 рік.

Слід згадати ще про один будинок, який побудував Г.І. Зусман у 1909 році, і на фасаді якого була табличка про це, - величний готель "Рига" на розі Преображенської та Пашутінської вулиць. Нині у ньому ресторан "Максим", магазин, банк, інші офіси.

Нелегка доля архітектора **Сидоренка Андрія Олексійовича**. Під час німецької окупації він працював у міській управі інженером-проектувальником. Оформляв сільськогосподарську виставку, вітрини магазинів, намалював портрет Гітлера, який фашисти встановили на центральній площі на місті пам'ятника Кірову. За це в 1945-му отримав 10 років виправно-трудових таборів. А після повернення в місто, планував житловий мікрорайон Черемушки, парк Космонавтів, приміщення колишнього кінотеатру «Мир», бувший універмаг «Дитячий світ» (пізніше – "Будинку взуття"), гуртожиток педінституту та інше. У місцевій пресі часто друкувалася інформація про новобудови міста, які ілюструвалися малюнками архітектора Сидоренка А. Його проекти: готель «Україна»:

фото М.І.Жарких

школа-інтернат (сьогодні це корпуси обласної лікарні). Якби усі задуми архітектора були реалізовані, Кropyвницький виглядав би ще краще. Але це інша історія.

Використані джерела:

1. Архітектура Кропивницького:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%85%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0_%D0%9A%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE

2. П.Босий, П.Кизименко. 3 Історії міста Єлисаветграда

<http://best-m.info/articles/common-theme/history-kr.php>

3. Вільгельм Верлон

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B5%D0%B%D1%8C%D0%BC_%D0%92%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%BE%D0%BD#cite_note-%D0%9C%D0%A3-1

4. Вільгельм Карлович Верлоп (Верлон) http://www.regionalmuseum.kr.ua/ashl/shl17_u.html

Дворцова вулиця (Театральна)

http://librarychl.kr.ua/kn_in/kraeznavcha-abetka/dvortsova-vul.php

5. Андрій Михайлович Достоевський

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%94%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

6. С.М.Невесьолов, В.В.Поліщук, В.О.Семічова . Архітектурне обличчя міста. Частина перша /Невесьолов С.М., Поліщук В.В., Семічова В. О. – Кропивницький: ВЦ ККТК, 2020. – 138 с.

<https://old.library.kr.ua/elib/neveselov/architecture.pdf>

7. Ю. М. Лотман .Архітектура Єлисаветграда (сучасного Кіровограда). Реферат. 23.10.2011

<https://osvita.ua/vnz/reports/arhitektura/25288/>

8.Яків Паученко: архітектор, який зробив Кропивницький унікальним

<https://ikropyvnytskyi.com/ru/eternal-yakov-pauchenko-arhitektorsdelavshij-kropivniczkij-unikalnym>

9.Паученко Яків Васильович

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%AF%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

10.Поліщук Володимир. Драго, Зусман та інші

<https://library.kr.ua/wpcontent/elib/polishuk/drahozusman.pdf>

11. В.В. Поліщук .Від Лишневського до Віньковського / Поліщук В.В. – Кропивницький: ВЦ ККТК, 2022. – 76с.

https://library.kr.ua/wp-content/elib/polishuk/vid_vush.pdf

12. "Слідча справа № 2435": У Кропивницькому презентували книгу про місцевого архітектора Андрія Сидоренка

<https://kr-rada.gov.ua/news/slidcha-sprava-2435-u-kropivnitskomu-prezentovali-knigu-pro-mistsevogo-arhitektora-andriya-sidorenka.html>

13. Сучасні тенденції формування архітектури Кропивницького Аніканова Катерина Юріївна
Науковий керівник: Трошкіна Олена Анатоліївна Факультет архітектури, будівництва та дизайну, кафедра основ архітектури та дизайну, НАУ Київ, Україна

file:///D:/%D0%A4%D0%9E%D0%A2%D0%9E/%D0%B1%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE%20%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/%D0%B1%D0%B8%D0%B1%D0%BB.%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC/%D0%97%D0%90%D0%A5%D0%9E%D0%94%D0%98-%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%97,%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/%D0%92%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B8,%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/%D0%92%D0%92%20%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%96%D1%81%D1%82.%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%82%20%D0%BA%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D1%80/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%202019%20-%207_8.pdf

**Бібліотека Центральноукраїнського
Національного Технічного Університету**

Інформаційний Дайджест

«Особливості історичної архітектури та містобудування
м.Кропивницький»

Укладач: провідний бібліотекар Мірошнікова І.О.

Розрахована на студентів, магістрів, аспірантів, науковців

Кількість представлених експонатів: 13 документів.

Дата укладання: 21.10.2023